

УДК 37.013.82 : 376.2

*А.Г. Шевцов
М.М. Єфименко*

КОРЕКЦІЯ РУХОВОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ВИКОРИСТАННЯМ ПСИХІЧНИХ СТРУКТУР КОЛЕКТИВНОГО НЕСВІДОМОГО

У статті викладені новітні підходи до корекції рухової сфери дітей дошкільного віку з використанням психічних структур колективного несвідомого, архетипічних образів.

Ключові слова: діти з порушеннями опорно-рухового апарату, корекція рухової сфери, колективне несвідоме, архетипічний образ, психосинергетика, ортопедагогіка.

В статье изложены новые подходы в коррекции двигательной сферы детей дошкольного возраста с использованием психических структур коллективного бессознательного, архетипических образов.

Ключевые слова: дети с нарушениями опорно-двигательного аппарата, коррекция двигательной сферы, коллективное бессознательное, архетипический образ, психосинергетика, ортопедагогика.

Аналіз практичного досвіду рухової реабілітації дітей, хворих на церебральний параліч (ДЦП), або маючих порушення моторної сфери іншої етіології, дозволяє стверджувати, що іноді звичайними методами адаптивного фізичного виховання та ЛФК не вдається повністю вирішувати актуальні корекційні завдання. Комунікативна складова методик фізичної реабілітації людини у більшості випадків містить вербальний супровід вправ з боку інструктора (реабілітолога). Проте цьому можуть заважати зокрема психолого-педагогічні ситуації, які пов'язані з тим, що дитина не розуміє (і не може розуміти) звернену до неї мову. Це стосується, наприклад, немовлят або дітей раннього віку. Не завжди може зрозуміти спрямоване до неї звернення дитина з затримкою психічного розвитку, з наявністю різних порушень інтелекту. Отже актуальним є пошук альтернативних методів стимуляції рухової активності дитини поза вербальною комунікацією. Крім того, така проблема взагалі стоїть перед корекційною педагогікою

в плані пошуку способів підвищення мотивації до здійснення коригувальних зусиль у дітей, запуску механізмів самореабілітації.

Як стартову позицію, нами пропонується використовувати метод драматизованого звукового та візуального супроводу кінезотерапевтичних вправ з боку реабілітолога, який спирається на гіпотезу Шевцова А. Г. про модель розвитку підсвідомості у вигляді детермінованого хаосу ймовірних траєкторій еволюції особистості і відповідно ефективність застосування педагогом (реабілітологом, дефектологом) опори на певні атрактори цього розвитку [6; 8]. Психічні атрактори при цьому можуть мати таке походження, як несвідома природа тваринних інстинктів, структури колективного несвідомого, архетипи, універсальні культурні структури. Конструювання для реабілітованого таких психічних атракторів (або використання існуючих у несвідомому), у рамках цієї гіпотези, становить, власне, одне із головних завдань корекційного педагогічного процесу [7].

Іншим науковим підґрунтям для авторської концепції реабілітації психомоторної сфери, що презентується у цьому матеріалі, є тотальний ігровий метод М. М. Єфименка, запропонований більше 20 років тому у технології "Корекційний театр фізичного виховання та оздоровлення дітей з особливостями у розвитку" [2; 3].

Він передбачає, що головною формою корекційного фізичного виховання дітей з ДЦП або з іншими руховими порушенням, є **фізкультурна казка ("казкова гімнастика")**, яка проводиться за спеціально розробленим сюжетом. Цей сюжет може задавати дітям не тільки рухові патерни (моделі рухової активності), а і стимулювати особистісні прояви відповідно до ігрових ролей, образів. Тобто під час виконання дитиною запрограмованих педагогом ролей архетипами у несвідомому будуть генеруватися відповідні асоціативні ланцюжки, які додають психічної і загальної енергії дитині з порушеннями опорно-рухового апарату. В реалізації рухово-ігрових дій вона починає більш повно використовувати не тільки свій наявний особистий досвід, але й задіювати історичний, філогенетичний досвід предків. Це має позитивно відобразитися на кінцевому результаті корекційного процесу.

З огляду на це, у запропонованій методиці йдеться фактично про штучне формування фахівцем **спеціально підібраних для дитини психомоторних атракторів, які сприяють корекції рухової активності та базуються на структурах колективного несвідомого, архетипах. При цьому використовуються звукові, зорові, тактильні, пропріоцептивні, гравітаційні, вестибулярні, температурні та інші сигнали. Ці сенсорні подразники супроводжували психомоторну діяльність давньої людини, формували**

архетипи, її універсальні культурні структури, сприяли розвитку колективного несвідомого, мали значний вплив на різні аспекти філогенезу. Через це у пошуку резонансних точок корекційного впливу на рухову діяльність дитини та стимуляцію вольового акту цієї активності, бажано було б використовувати сигнали, що безпосередньо впливають на філогенетично більш давні зони мозку (архаїчні його структури) і пов'язані з архетипами.

Ідейним підґрунтям "колективного несвідомого" Карла Юнга був аналіз широкого емпіричного матеріалу і встановлення подібності між міфологічними мотивами й рольовими образами давнини, образами сновидінь у нормальних людей та фантазіями психічно хворих. Власно ці образи він і назвав **архетипами і розумів їх, по-перше, як психічне співвідношення інстинктів; по-друге, як результат спонтанного породження нейродинамічними структурами мозку образів, незмінних для усіх часів і народів; по-третє, як формоутворювальний елемент сприймання, що обумовлює саму його можливість.**

Отже, за Юнгом інтеграція змісту колективного несвідомого – важлива мета прогресу у становленні особистості (самореалізації, індивідуалізації). Використання для програмування корекційно-реабілітаційного процесу **архетипних форм**, відкритих Юнгом (які мають безпосереднє відношення до атракторної структури психіки, індивідуалізації та зниження "внутрішньої ентропії" за умов динамічного хаосу несвідомого) можуть дати новий поштовх для розвитку альтернативних форм стимуляції рухової активності з боку інструктора з фізичної культури, реабілітолога. Така методика, фактично, проковує самоорганізаційні процеси розвитку психомоторної сфери, застосовуючи при цьому точки резонансного впливу на нелінійні процеси, що відбуваються в системі аферентно-еферентних зв'язків в структурі управління моторної сфери психікою.

Дієвою стратегією ефективною корекції розвитку психомоторної сфери дитини є відновлення (встановлення) порушених (несформованих) зв'язків як між рівнями психіки, так і між її структурами та різними функціональними системами рухової сфери. Встановлення динамічної рівноваги між структурами психічного у давні часи здійснювалося за допомогою міфів, ритуалів, обрядів як засобів активації архетипів [5]. В методиках активізації рухової активності важливу роль можуть відігравати фактично комбінації як колективного несвідомого, в якому найбільше значення мають сліди минулого, досвід тваринних предків людини, так і особистого несвідомого, що складається з переживань, забутих або витіснених із свідомого.

Домінанти колективного несвідомого (архетипи) містять первородні образи, що проявляються у снобаченнях, казках та міфах, в образах різного виду творчості (образ матері-землі, героя, демона, мудрого старця тощо). У той же час Юнг розмежовував архетипи колективного несвідомого та структурні одиниці особистого несвідомого, які являють собою констеляцію почуттів, думок та спогадів, що певним чином організовані у так званих "комплексах". За Юнгом комплексами є психічні фрагменти, що виділяються у результаті психічних травм або певних конфліктів, несумісних тенденцій. Комплекс утворює, так би мовити, "маленьку відокремлену психику, яка сама по собі розвиває своєрідну діяльність фантазії" [10]. Наявність комплексів у людини – цілком природне явище, вони самі по собі є необхідними складовими психічного життя і досить потужно впливають на поведінку людини незалежно від того, чи усвідомлює вона їх присутність.

Будь-яка дитина з вадами здоров'я постійно перебуває під впливом факторів, що формують різного виду комплекси. І врахування їх ролі (а можливо й відповідна психологічна корекція) в діяльності дитини під час корекційно-розвиткового процесу є надзвичайно важливим, незалежно від його змісту: чи ми говоримо про навчально-виховний процес, про соціальну адаптацію, чи корекційне фізичне виховання та рухову реабілітацію. Розгляд цього питання (ще майже не вивченого у дефектології) може бути предметом іншого дослідження. У цьому матеріалі ми спробуємо навести деякі думки щодо використання ідей Юнга про колективне несвідоме у практичній роботі фахівців з фізичного реабілітування дітей з порушеннями моторної сфери.

У ранньому дитинстві, у немовлят мисленнєві та вольові функції ще недиференційовані та перебувають у досвідомому (чи передсвідомому) стані. Таке ж саме ми могли б спостерігати у первісної людини, у якій мислення проявляється таким чином, що людина не мислить самостійно, проте "думки приходять до неї", "її думається" [9]. Тож побудова фізичного тренінгу на основі звернення до свідомості маленької дитини неможлива або ускладнена, натомість опора на структури несвідомого може бути ефективною.

Не викликає сумнівів доречність застосування у реабілітації локомоторних функцій елементів казкотерапії, адже саме в образах та символах міфів і казок ми бачимо маніфестацію архетипічних образів, що породжені колективним несвідомим.

Отже процес рухової реабілітації ми пропонуємо будувати на основі такого ланцюга: **архетип – архетипний образ (символ) – ігровий сюжет (драматизація) – мотив – вольовий акт – енергетичний стимул – моторний акт – позитивний емоційний стан, закріплюючий досягнутий ефект цього ланцюга та**

утворюючий нові образи вже індивідуального несвідомого. Останні сприяють саморозвиткові у дитини такої атракторної структури психіки, яка допоможе їй у формуванні правильних (здорових) патернів рухової активності.

Через викладене вище можна стверджувати, що наш інтерес до умілого використання архетипної інформації може бути вельми корисним у розробці оригінальних підходів до рухової реабілітації від дітей з вадами психофізичного розвитку немовлячого та раннього вікового періоду до людей з інвалідністю періоду дорослості.

Розглянемо приклад деяких класичних архетипних образів, які можна використати у побудові методики корекційного впливу на рухову активність дитини. При цьому у даному матеріалі ми говоримо переважно про **імплементацию у практичний досвід корекційно-реабілітаційної діяльності роботи з образами та рольовими сценаріями.**

При цьому слід зауважити, що складність однозначного використання архетипних образів в корекційних методиках виникає через певні особливості перших, що виходять із їхньої глибинної психічної природи. Одна з основних особливостей архетипного об'єкту полягає в тому, що він принципово не може бути повністю описаний у логічно впорядкованому і структурованому вигляді. Зокрема, неможливо провести чітку межу між різними архетипними образами, які, так би мовити, проникають, плавно переходять один в одного. Архетип нагадує багатовимірний об'єкт, який ми бачимо тільки як його окремі проекції. Звідси і нескінченна безліч описів та образів, неможливість зведення опису архетипу до простого їх перерахування.

Тому під час класифікації архетипної інформації і відповідно при її використанні для моделювання поведінки людини виникають досить значні труднощі. Одна з них пов'язана з величезною кількістю архетипної інформації та неможливістю її "повного зібрання".

Серед головних універсальних архетипів, що виділяв Юнг, є Самість, Тінь, Аніма, Анімус, Персона. Центральну роль серед архетипів Юнг відводив архетипу "Самості" як потенційному центру особистості на відміну від "Его" як центру свідомості. Самість створює єдність і стабільність особистості, поєднуючи і гармонізуючи всі аспекти несвідомого, сприяючи найбільш повному розкриттю можливостей особистості. Тінь – це природна, інстинктивна людина, і вона майже не змінилася з тих часів, коли виникло людське суспільство, коли людина стала людиною розумною. Тінь не може бути до кінця перетворена вихованням, і багато в чому вона залишається чисто імпульсивною – це те, що часто притаманно дітям. Персона існує на противагу Тіні як соціальний образ людини, ідеальний з моральної та соціальної точки зору. У дитини Персона може бути тією роллю, яку

вона відіграє у спілкуванні з іншими людьми, перш за все, – батьками. Ця роль, рольова поведінка презентує дитину такою, якою вона хоче, щоб її сприймало оточення. Очевидно, що образи, які породжує Персона, варто використовувати у корекційній педагогіці для дітей старшого дошкільного віку.

Юнг вважав, що підсвідомість чоловіка містить жіночий елемент, який чоловік витісняє з його зовнішнього життя, а підсвідомість жінки – чоловічий. Ці образи він називає відповідно Анімою та Анімусом. Аніма – не характеризує якусь одну жінку, хоча усвідомлюється через реальних жінок (і перш за все, через образ матері). У чоловічій свідомості існує колективний образ жінки, з допомогою якого він розуміє жіночу природу.

Тут можна стверджувати статеву диференціацію у площині використання архетипних образів у роботі з дівчатками та хлопчиками. Пошуки цих підходів у фізичному вихованні дошкільнят робилися нами вже давно [4]. Адже у житті людини (як у чоловіків, так і жінок) можуть бути активними декілька архетипів та сюжетних сценаріїв відповідно. Проте у жінок це обумовлено, перш за все, фізіологічним дітонародженням (Діва – Жінка – Стара), а також особистісними відношеннями, що пов'язані з цим циклом (Донька – Дружина – Мати). При цьому жінка може змінювати провідні архетипи певним чином довільно: шлюб активізує Геру, вступ в аспірантуру – Афіну, повернення до дому, до матері – Кору, любов – Афродіту. Для жінки "вірність богині" пов'язана більше з душевним станом та настроєм [1].

У чоловіків зміна основних архетипів відбувається по-іншому. Юнаки, наприклад, зосереджуються переважно на одному типі сюжетного образу та життєвому сценарії. "По-перше, на них не чинить такого значного впливу фізіологічний цикл. По-друге, відносини з іншими людьми та їх зміни теж на чоловіка особливо не впливають (на відміну від жінки). Вступ до шлюбу, наявність коханки, розлучення, друга дружина суттєво не міняють рольовий сценарій чоловіка. По-третє, чоловікові складно перемкнутися з одного образу в інший, відчутти себе іншим, змінити мотивацію просто за своїм бажанням. Втім, усередині своїх "рідних" і найзначніших сценаріїв (наприклад, Аполлон-Діоніс, Аполлон-Аїд або Посейдон-Діоніс) вони, як і жінки, успішно переключаються. Але лише якісь ключові події, важливі для внутрішнього світу і самовідчуття чоловіка, здатні радикально змінити його життєвий сценарій" [1]. Звичайно, окремого дослідження потребує питання щодо переносу цього спостереження Г. Б. Бедненко у світ дитячої психології. Проте сама сутність колективного несвідомого та її вплив на індивідуальне несвідоме говорить про те, що у дитинстві архетипна структура несвідомого має бути конгруентна несвідомому дорослих (фрактальність психіки).

Напевно, у розробленні казкових сценаріїв корекційних фізкультурних занять можуть буди корисними універсальні архетипи, що створюють зрозумілі маленькій дитині яскраві образи, які нескладно супроводжувати простими звуками та наочними картинами. Наприклад, це стосується архетипу Землі та його архетипних образів, як-от: Матері-Землі, Скелі, Каміння, Домівки, Лабіринту. Архетип Землі є одним з найпродуктивніших у літературі. Його базовими характеристиками є материнськість та здатність надавати захист, якого так потребує маленька дитина. Архетипний образ Домівки знаходить своє втілення в межах фундаментальних образів "першостихії". В площині реалізації архетипу Лабіринт дітям будуть цікаві казкові рухові ігри "лабіринтної" спрямованості. В ігрових сценаріях для хлопчиків знайдеться роль, що породжується архетипним образом Героя, якій також є провідним у міфології та базовим у становленні особистості чоловіка.

В сюжетах багатьох казок дуже важливим елементом є з'ясування, хто саме істинний герой, в їх рамках виникає архетипний мотив "ідентифікації", встановлення авторства подвигу. Тобто герой протиставляється не тільки хтонічним чудовиськам (наприклад, дракону, якого він повинен перемогти, щоб врятувати царівну), а й членам свого вузького соціуму, наприклад, старшим братам чи сестрам, мачухиним дочкам і т.д. Включення такого сценарного елемента в гру буде сприяти також корекції соціальної поведінки дитини, поєднуючи рухову та соціальну активність дитини.

Досить привабливим представляється втілення в ігровому сценарії архетипу Вогню, що можна розкрити через архетипний образ спеки, як явище, наприклад, зловісне та недобре. Натомість архетип Води може бути символом плинності, мінливості, активного руху і водночас оновлення емоційного стану дитини.

В ігровій терапії з дітьми дошкільного віку не можна обминути архетипні образи тварин. У казках їх образи та ролі досить яскраві та виразливі, вони захоплюють маленьку дитину своєю емоційною привабливістю.

Загалом теоретичне обґрунтування методичного комплексу корекції рухових порушень у дітей дошкільного віку з використанням потенціалу структур колективного несвідомого спирається на такі положення, як:

1. Теорія колективного несвідомого К. Юнга.
2. Наявність психосинергетичної природи розвитку підсвідомості людини у вигляді детермінованого хаосу ймовірних траєкторій еволюції особистості та відповідно положення про ефективність застосування педагогом (реабілітологом, дефектологом) опори на

атрактори цього розвитку, зокрема психічні структури колективного несвідомого (А. Г. Шевцов).

3. Ефективність практичного застосування ігрового методу **"фізкультурних казок" (казкотерапії)** у руховій реабілітації дітей раннього і дошкільного віку з використанням спеціально розроблених сюжетних ролей, що спираються на архетипічні культурні образи (М. М. Єфименко).

Ми передбачаємо, що саме керування ціллю через сюжет, сюжетно-рольові прояви дітей с генеруванням асоціативних накопичень архетипних компонентів несвідомого буде найбільш ефективно стимулювати самостійні прояви таких дітей в процесі рухової реабілітації засобами корекційного фізичного виховання.

Наприкінці наведемо актуальний приклад дії корекційно-реабілітаційних механізмів несвідомого із нашого емпіричного досвіду. Нещодавно в Києві відбулась діагностика недоношеної дитини (хлопчика) 9 місяців з порушеннями рухового розвитку. Малеча в цьому віці ще не міг впевнено утримувати голову вертикально, довго лежати та плазувати на животі, стояти на чотирьох, сидіти. За словами батьків, дитина зовсім не утримувала голову в положенні лежачи на животі, як вони не намагалися цього досягти. Після закінчення тестування для матері та батька підопічного було запропоновано наглядний майстер-клас, в якому було доведено, що дитина вже сьогодні може утримувати голову в положенні лежачи, якщо забезпечити їй необхідне стимулювання з боку ігрових образів. Під груди дитини було підкладено валик та розпочато корекційні вправи. Педагог розташувався напроти хлопчика та почав з ним спілкуватися, але не тільки за допомогою слів ("Ой, а хто це до нас прилетів?! Та це ж горобчик!"), а й типовими для птахів звуками ("чив-чив-чив!"). При цьому педагог тримав перед очима дитини маленьку іграшку-горобчика (візуалізував образи сучасного та історичного птаха). Горобчик кружляв перед дитиною, поступово збільшуючи висоту. А педагог супроводжував ці дії позитивними емоційними зойками ("Ой, як гарно, що до нас прилетіла пташечка! Яка вона швидка, вертлява, справна!"). Дитина впевнено тримала голову по вертикалі і адекватно супроводжувала політ іграшкового горобчика то ліворуч, то праворуч вже протягом 3 хвилин (!), чого ніколи не спостерігалось в звичайних умовах механічної рухової корекції. Тим часом педагог продовжував майстер-клас, доводячи батькам, що руховий, біологічний потенціал в їх дитини є, треба тільки навчитися стимулювати його прояви. Тепер дорослий двома пальцями зображував типовий пташиний дзьоб, що відкривався та закривався, просячи їсти. Педагог підніс горобчика до долоні і зімітував, що годує його зернятком. Хлопчик ще приблизно дві хвилини не міг відвести своїх очей від цього сюжетно-рольового

дійства – він немов зачарований дивився и слухав і немов би щось таке відчував у себе всередині. Що ж він міг відчувати? Ми вважаємо, що це могли бути асоційовані образи незабутих архетипів, що завжди зберігаються в підсвідомості кожної людини і з'являються в необхідну мить за потреби.

В наступних статтях тематичного циклу, що розпочато цим матеріалом, планується більш детальне розкриття застосування архетипних образів, більш орієнтованих на дітей раннього та дошкільного віку з наведенням конкретних прикладів з багаторічної практики корекційного фізичного виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату.

Список використаних джерел

1. Бедненко Г. Б. Боги, герої, чоловіки: Архетипи мужественности / Г. Б. Бедненко – М.: Независимая фирма "Класс", 2005. – 320 с.
2. Ефименко Н. Н. Театр корекційного фізичного виховання дошкільників в нормі и при патології (ігрової метод) : методическіе рекомендації для інструкторів по фізическій культурі, методистів ЛФК, вихователів, психологів, учителів, дефектологів, слухателів ФПК, студентів и родителів / Н. Н. Ефименко – Любашевка, 1991. – 25 с.
3. Ефименко Н. Н. Фізкультурні сказки или как подарить детям радость движения, познания, постижения / Н. Н. Ефименко – Харьков: Изд-во "Ранок", 2002. – 64 с.
4. Ефименко Н. Н. Эротическая культура в педагогике дошкольного детства (на примере физического воспитания) / Н. Н. Ефименко – Белгород-Днестровский, 1994. – 42 с.
5. Психологія: підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2005. – 560 с.
6. Шевцов А. Г. Некоторые аспекты психосинергетического моделирования личности / А. Г. Шевцов // Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики : Міжвузівський збірник наукових праць. – Вип. №19. – Одеса, 2002.
7. Шевцов А. Г. Освітні основи реабілітології: [монографія] / Андрій Гаррійович Шевцов. – К.: „МП Леся”, 2009. – 484 с.
8. Шевцов А. Г. Синергетичні принципи проектування педагогічного процесу як системи / А. Г. Шевцов // Вища освіта України. – 2003. – № 2. – С. 115–119.
9. Юнг К. Г. К пониманию психологии архетипа младенца / Самосознание европейской культуры XX века. – М.: Политиздат, 1991. – 366 с.

10. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени / К. Г. Юнг – СПб. : Питер, 2002. – 352 с.

The article presented new approaches to the correction of motor function of preschool children with using mental structures of the collective unconscious, archetypical images.

Keywords: children with motor disabilities, correction of motor function, the collective unconscious, archetypical image, psychosynergetics, ortopedagogik.

Отримано 28.2. 2012

УДК 376 – 056. 26

Е.А. Шилович

НАВЧАННЯ РОЗВ'ЯЗУВАННЮ ПРОСТИХ ЗАДАЧ УЧНЯМИ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

У статті розглядаються особливості навчання учнів з порушеннями слуху розв'язуванню простих текстових задач різних типів.

Ключові слова: текстова задача, типи задач, структура задачі, підготовча робота, методичні прийоми.

В статье рассматриваются особенности обучения учащихся с нарушением слуха решению простых текстовых задач разных видов.

Ключевые слова: текстовая задача, виды задач, структура задачи, подготовительная работа, методические приёмы.

В процессе обучения в начальной школе происходит становление широкого круга познавательных способностей учащихся. В частности, интенсивно развиваются способности, лежащие в основе продуктивной мыслительной деятельности. На умении устанавливать связи между известным и новым, умении обобщать, сравнивать основан весь процесс познания. И чем раньше развивать эту сферу мышления, тем динамичнее и эффективнее будет процесс обучения.

Умение решать задачи является одним из основных показателей уровня математического развития учащихся с нарушением слуха. Решению задач отводится большая часть учебного времени, что